

Zgodnje literarne reprezentacije nacionalne zgodovine in »slovenski kulturni sindrom«

Marijan Dovič

Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana
Marijan.Dovic@zrc-sazu.s

Razprava se ukvarja z zgodnjimi reprezentacijami nacionalne zgodovine v slovenski literaturi. V njih se kot najznačilnejši izkažeta dve kohezivni zgodbi, »ilirska« in »karantanska«; obe v literaturi dobivata mitske poteze. Zgodovinske drobce v (pesniških) delih do leta 1848 je vsekakor treba opazovati v perspektivi poznejše teze o »slovenskem kulturnem sindromu«, ki je bila pogosto rabljena za opisovanje odnosov med slovensko literaturo in politiko oziroma projektom nacionalne emancipacije. Razprava skuša ugotoviti, v kolikšni meri in kako je literatura dejansko »nadomeščala« politiko, na koncu pa predlaga revizijo nekaterih elementov te priljubljene teze.

Ključne besede: literatura in ideologija / zgodovinopisje / literarna sociologija / slovenska književnost / zgodovinske teme / nacionalna identiteta / kulturna identiteta

UDK 821.163.6.09:930.85

V slovenski umetniško stremeljivi literaturi so se že od njenih začetkov bolj ali manj izrazito pojavljale podobe *preteklosti*. V tem smislu je posebej zanimiva fragmentarna prisotnost tega, kar bi lahko imenovali »slovenska nacionalna zgodovina« v delih prvih slovenskih pesnikov s konca 18. stoletja in s prve polovice 19. stoletja: Deva, Vodnika, Zupana, Prešerna in Koseskega. Mnogo preveč ambiciozno bi bilo seveda trditi, da je zamisel o slovenski nacionalni zgodovini dejansko *proizvedla* literatura (oz. literarni avtorji).¹ Njene zametke lahko zasledimo že v obdobju reformacije v 16. stoletju, dozorela pa je šele proti koncu 18. stoletja v času razsvetljenstva, ko jo je sprejela in razvila skupina ljubljanskih intelektualcev, ki so se zbirali v t. i. Zoisovem krogu. V vsakem primeru pa je slovenska literatura od trenutka svoje pojavitve predstavljala *privilegirani prostor*, kjer je zamisel skupaj z njenimi političnimi implikacijami doživljala kontinuirano obnavljanje, seveda v različnih variacijah. To je brez dvoma zadosten razlog, da zelo natančno preučimo njene najzgodnejše reprezentacije v literarnih

besedilih; še posebej zato, ker so te imele pomemben vpliv na bodoče literarne, pa tudi neliterarne poglede na predmet.²

Ena od prvih stvari, ki se razkrijejo natančnemu opazovalcu, zadeva *socialni pomen* tega, kar smo poimenovali »zgodnje literarne reprezentacije (slovenske) nacionalne zgodovine«. Ta pomen gotovo presega literarno raven; vendar ne nujno takoj od začetka. Ne smemo spregledati, da so se zgodnji slovenski estetiški produkti v času prvih objav – to bi nedvomno razkrila pozitivistična sociološka analiza – znašli v pomanjkljivo razvitem literarnem sistemu: predvsem število potencialnih sprejemnikov (izobražencev) je bilo nadvse omejeno, zato ne preseneča, da so bile naklade komaj omembe vredne, v nobenem primeru ne moremo govoriti o več kot nekaj sto kopijah v obtoku. Sčasoma so se stvari spremenile: notranja struktura literarnega sistema – s kritiko, založništvom, medijskim obratom in zainteresirano publiko – se je naglo razvila. Šele v takšnem okolju so nekatera besedila postala *temeljna*, z drugimi besedami, postala so predmet kanoničnega prisvajanja, recikliranja, interpretiranja in obnavljanja v različnih ideoloških kontekstih. To je gotovo signal, da imamo opravka s kompleksnimi entitetami: »vrednosti« ali »pomena« določene zgodovinske reprezentacije nikakor ne smemo meriti le z vidika literarnega sistema. »Dodano« vrednost, ki jo proizvajajo reproduktivni diskurzi in kanonizacijski procesi, je treba preučiti nadvse resno. Če nekdo izjavi, da je Prešernov *Krst pri Savici* temeljni tekst za Slovence, ta izjava nikakor ni dovolj natančna, temveč je prej zavajajoča: temeljni tekst lahko postane šele, ko mu dodamo zgodovino njegovih reprodukcij, kontradiktornih interpretacij, kulturnih in političnih konfliktov, ki jih je proizvajal, in njegovega medbesedilnega vpliva; na kratko, zgodovino njegovega kanoniziranja. Poleg tega je treba upoštevati tudi zgodovino njegovih različnih uporab, ali tudi – nekoliko patetično rečeno – »zlorab« v drugih kontekstih vse do današnjih dni.

Prisotnost zgodovine v literaturi nedvomno usmerja pozornost k socialnim razsežnostim pojava. V slovenskem primeru to posledično vodi k odpiranju zanimive teze o »slovenskem kulturnem sindromu«. Kot sta upravičeno zapisala avtorja koncepta komparativističnega kolokvija o zgodovini in njenih literarnih žanrih, so literarni opisi preteklih dogodkov v času kulturne in politične emancipacije narodov že od začetka krepili zavest o posebni nacionalni identiteti med naraščajočo bralsko publiko; poleg tega so bili mnogi avtorji v tem času osebno angažirani v projekt nacionalne emancipacije. V slovenskem prostoru (ali raje, v prostoru, ki je postajal *vse bolj slovenski*) je odločilna faza tega projekta potekala v drugi polovici 19. stoletja, ko je kulturna opozicija slovensko / nemško postala najpomembnejše, tako rekoč z dramatičnimi čustvi nabito *kulturno ožadjem*, ki je bilo vsaj v prvih desetletjih po marčni revoluciji odločilnejše od

politične pripadnosti (konservativna, liberalna, socialno-demokratska). Izid tega kulturnega »spopada« je bila dominacija slovenske frakcije proti koncu stoletja. Kar je tu posebej zanimivo, je odločilna vloga, ki je bila v procesu nacionalne emancipacije pripisana literaturi. Eden od razlogov (červavno nikakor ne edini) za to je bila tudi posebna zmožnost, »moč« fikcijskih besedil, da obravnavajo preteklost na način, ki je ustrezal potrebam narodnega gibanja.

Da bi ustrezno razumeli in ovrednotili pomen in vlogo zgodnjih literarnih reprezentacij nacionalne zgodovine, jih moramo potemtakem opazovati predvsem v luči tega, kar se je dogajalo *pozneje*, predvsem v drugi polovici devetnajstega stoletja, ko se je nastajajoči literarni sistem s svojo notranjo strukturo znašel v navzkrižnem primežu zahtev po estetski avtonomiji na eni in nacionalno-političnih imperativov na drugi strani – takšna situacija pa je še globoko v dvajsetem stoletju le počasi popuščala. Zato je treba najprej nekaj pozornosti nameniti tezi o t. i. slovenskem kulturnem sindromu.

»Slovenski kulturni sindrom«

Znano je, da je bilo »ustanavljanje« nacionalnih literatur po vsej Evropi v veliki meri povezano s procesom oblikovanja narodnih identitet. Toliko bolj je bila ta povezava odločilna v majhnih kulturnih skupnostih, ki so se nahajale v politično podrejenem položaju: tu bi bilo resnično mogoče govoriti o »oblikovanju nacionalne identitete skozi literarna besedila«. Nadvse dobro so nam znane »epohalne« besede iz Stritarjevega eseja o Prešernu iz leta 1866, s katerim se začenja zmagoslavni pohod Prešerna in njegove poezije na nesporno mesto »nacionalnega pesnika«:

Ko bi se sklicali narodi pred sodnji stol, naj se izkažejo, kako so gospodarili z izročeniimi talenti; kako se je vsak po svoje vdeležil vesoljne, človeške omike: smel bi se mali slovenski narod brez strahu pokazati med drugimi z drobnimi bukvicami, kterim se pravi: Prešimove poezije (48).

Odlomek je bil pozneje citiran in parafraziran do onemoglosti: tudi sam je postal tako rekoč kanoniziran, skupaj z estetskim predmetom, ki ga v spretni mitografski operaciji skuša kanonizirati.³ Intenca odlomka je očitna: pokazati, da sta slovenska literatura in kultura, četudi majhni, estetsko enakovredni tistim pri večjih narodih, in torej zaslužita pripadati skupini pomembnih evropskih kultur. Ni mogoče spregledati tega, kar je bistveno: to pa je predpostavljen enačaj med literaturo in narodom (za katerega vemo, da je zgodovinsko specifičen, značilen za čas predromantike in romantike). Stritarjeva argumentacija nam *podtika* schleglovsko zamisel,

da se narod legitimira s svojimi estetskimi produkti, predvsem s poezijo. Ta zamisel je vsekakor padla na plodna tla, v neskončnih krogih recikliranja – od konca 19. stoletja pa vse do danes, ko se je uresničil »davní sen« (Slovenci v neodvisni, suvereni in demokratični državi) – je postala tako rekoč normaliziran del pogleda na slovensko zgodovino. Stritarjeva izjava stoji na samem začetku tega procesa in uvaja poznejšo sociološko tezo o »slovenskem kulturnem sindromu«.

Ta teza je doživela eno najjasnejših artikulacij v knjigi Dimitrija Rupla *Svobodne besede* iz leta 1976.⁴ Povzamemo jo lahko nekako takole: v pomanjkanju drugih vzvodov (politika, država) naj bi slovenska literatura prevzela nase funkcijo nacionalne emancipacije – zato se ni mogla v polni meri osvoboditi, oziroma če to prevedemo v sistemskoteoretično izrazje, razviti v avtonomen družbeni sistem z lastnimi konvencijami, procesi in vlogami.⁵ Slovenski kulturni sindrom torej pomeni, da je literatura stopila »na-mesto politike in pravzaprav namesto celotne nadstavbel« (12). Slovenska literatura v tem času »ni le preprost sektor družbene produkcije ali npr. družbene vrhnje stavbe, ampak skuša nadomeščati vse funkcije, ki jih v razvitih družbah vršijo še (oz. predvsem) drugi sektorji vrhnje stavbe (pravno-politični, izobraževalni, znanstveni ... sektor)« (424). Drugi »sektorji« so sicer obstajali, le da niso izhajali iz slovenskih korenin, temveč so bili privzeti iz nemške kulture. Prvi sistem, ki se je uspel razviti (literarno-umetniški), je zato prevzemal funkcije drugih podsistemov. Slovenska literarna inteligenca je zaradi tega, ker je literatura opravljala politične funkcije, »pridobila tudi določeno politično in socialno moč, ki ni v sorazmerju z močjo, ki so jo imele literarne inteligence pri drugih, razvitih narodih« (427); pogosto so se iz njenih vrst rekrutirali politiki (npr. Kersnik in Tavčar). Hkrati je dejstvo, da se je slovenska inteligenca primarno usmerila v literaturo, za Rupla znak neke cenzure. Literarna besedila so zaradi te naveze usmerjena k romantiziranju, epiziranju in mitologizaciji. Ker njihov namen ni družbena kritika, ampak konstituiranje naroda, so po estetski plati impotentna; ne gre jim namreč za umetnost kot tako, temveč za osamosvojitvev (naroda), ki naj bi se zgodila v območju duševnosti.

Več kot očitno je, da se je Rupel pri izpeljavi svoje teze naslonil na neko malodane *obče mesto*, nekaj, kar je bilo ves čas »v zraku«, za kar se zdi, da so tako rekoč »vedeli« že slovenski pesniki, literarni in kulturni zgodovinarji pa tudi politiki – vsaj od sredine 19. stoletja dalje. Njegova zamisel v veliki meri izhaja iz vplivne razprave Dušana Pirjevca *Vprašanje o poeziji*, ki je prvič izšla po delih v *Naših razgledih* leta 1969. V njej je Pirjevec predpostavil posebno mesto literature v slovenski nacionalni zgodovini, saj »ni naroda, ki bi v določenem trenutku svoje zgodovine posvetil toliko in tako intenzivne pozornosti ravno poeziji« (54). Pirjevec takšno obču-

tljivost za poezijo razlaga kot odraz splošne strukture, pomena, ki ga ima poezija v okviru slovenskega narodnega bivanja, saj je »v vseh nas tako ali drugače prisotna misel, da bi se z nami kot narodom brez Prešerna in njegove poezije godilo bistveno drugače in da bi bili kot narod mnogo slabše utemeljeni ali pa da bi nas kratko in malo sploh ne bilo« (55).⁶ Temeljna struktura slovenskega bivanja naj bi se po Pirjevčevem mnenju zasnovovala ravno v Prešernovem času in ga v temelju določila: »poezija je potemtakem edina samozavest slovenskega naroda«, postala je »osebnost, ki nas je ustvarila in ki nas nenehoma nadzoruje«, »naš super-ego«, »naša najvišja vrednota, in če je tako, je seveda tudi 'cilj' naše narodne eksistence in njeno glavno potrdilo« (56, 57). Vse to pa implicira že omenjena Stritarjeva apologija Prešerna: njegova poezija služi kot argument za upravičenje obstoja Slovencev. Poezija torej že sredi 19. stoletja postane sredstvo legitimacije *slovenstva* kot realnega zgodovinskega dejstva.

Hkrati se je v tem duhu razumevala tudi sama slovenska poezija, začeniši z Devovimi sramežljivimi vabili muzam ali s Prešernovo vizijo Orfeja, ki bo s pesmimi prebudil »rod Slovenš'ne celek«. Pirjevec pravilno ugotavlja, da je tovrstna legitimacija postala neko *znotrajtekstualno* dejstvo, – v slovenski zgodovini se je poezija sama (samoreferenčno) utemeljevala kot utemeljevanje naroda. To vsekakor drži. Vendar Pirjevec nadaljuje: »To samoutemeljevanje pa ni bilo nič izmišljenega, ko pa je le res, da je bila literatura vse do začetka dvajsetega stoletja središče naše kulture, se pravi edini organ naše zavesti, našega samoutemeljevanja in legitimiranja« (58). Zdi se, da je ravno to točka, s katere lahko Rupel pozneje postavi tezo o slovenskem kulturnem sindromu. Tudi Pirjevec se namreč obregne ob dejstvo, »da smo bili Slovenci narod brez države in hkrati upravno teritorialno razcepljeni na več enot« (63).⁷ Kaj je torej narod, če ni država? Pirjevec ga opredeli kot (sociološko) velegrupo, ki hoče postati država ter se za ta svoj cilj tudi dejavno in z vsemi močmi bori; je torej bojujoča se grupa oziroma *gibanje*. Toda v našem primeru ne gre za pravo gibanje – takšno ni moglo biti, ker bi sicer trčilo na silovito tujo premoč, zato gre za blokirano ali *zavrto gibanje*. Slovensko nacionalno bivanje je bilo torej dvakrat reducirano – od države na gibanje in od gibanja na zavrto gibanje, in kot narod smo se porajali pod pritiskom obeh omejitev. V odsotnosti nacionalne države in njenih temeljnih institucij je bilo nacionalno načelo pomaknjeno v negotovo prihodnost in ni urejalo vsakdanjih medčloveških odnosov. Realna eksistenca naroda se je lahko dogajala le prek dejavnosti, ki rabijo najmanj institucionalne podlage – predvsem duhovnih dejavnosti, znanosti in še bolj umetnosti, seveda predvsem literarne, ki izrablja temeljni medij nacionalne eksistence – nacionalni jezik. Pri tem ima še največjo prednost lirika, ki je hkrati tudi »beseda stiske«, stiske zavrtega gibanja, v katerem poeziji

avtomatsko pripade privilegiran položaj. S tem pa se po Pirjevčevem mnenju poezija tudi instrumentalizira, če to hoče ali ne: nastane konflikt med poezijo kot »samoutemeljitvijo naroda« in »poezijo kot tako«. Literatura kot instrument boja – v tem primeru boja za sprostitev »dvojnega zavrtosti« in nastanek države – hkrati škoduje lastnemu bistvu in povzroča tragično uničenje. Šele ko je zgodovinski cilj dosežen, ko se v imenu naroda nikomur ni treba več »žrtvovati v totalnem spopadu, da bi lahko nastajala primerna nacionalna mitologija« (84), poezija izgubi svoj nekdanji pomen za zgodovinsko akcijo. Lahko se odvrne od »prešernovske strukture« in se vrne k sami sebi, saj ni več potrebna kot mitologija.⁸

Pirjevčevo *Vprašanje o poeziji* je vsekakor zanimiva razlaga specifične evolucije slovenske literature. Njegova intervencija je popolnoma v skladu s tezo o slovenskem kulturnem sindromu. Ta teza je v resnici tako trdoživa, da zbujata sumničavost. Rastko Močnik opozarja, da gre za nekakšno »ideološko okamnino«, ki so jo na veliko razglašali že slovenski politiki in kulturniki v 19. stoletju. Tezo o konstitutivnosti literature pri zgodovinskem oblikovanju naroda razglasi za naivno, saj je že v času svojega nastanka dominirala med tedanja nacionalistično izobražensko elito. Misel, da čas za politiko ni zrel in da je pravo področje narodno-emancipacijskega delovanja literatura, je bila formulirana že sredi 19. stoletja in njena veljavnost je le počasi upadala. Ta slovstvena ideologija je v izhodiščih protislovna – literatura je zanjo hkrati najvišja sfera narodove duhovnosti in »azil, ki se vanj zateka preganjana ali preplašena politika; je posoda imenitnega izročila in lonec, kjer se varijo nadomestne mitologije« (*Raziskave* 15). Zato je po Močnikovem mnenju sorazmerna mlačnost tedanjih premikov učinek uspešnosti meščanske ideologije, ki je iz literarnih proizvajalcev naredila svoje »organske intelektualce«. Literatura priskrbi »velike može«, skozi slavljenje narodnih veličin pa se vzpostavlja nacionalnost, ki je že razredno posredovana. Literatura se lahko kot »umetnostna ideološka forma slovenski meščanski ideologiji vsili za samoniklo žarišče« zato, ker če sklicevanje na jezik ne zadošča za osnovanje skupnosti, jo lahko »osnuje ideologija, ki 'trdi', da je jezik temelj narodne skupnosti« (87), ki mora seveda prikazati, kako jezik povezovalno deluje. Ideološka zapletenost je razlog, da je literatura v tem času slovenski nacionalistični ideologiji nujno potrebna, a da ta literaturo kot umetnost kontinuirano onemogoča. Meščanska ideologija si je literaturo prisvojila in iz literarnih proizvajalcev naredila svoje intelektualce, hkrati pa jo je s tem okrnila, jo onemogočila v njeni umetniški razsežnosti.

Močnikov prispevek k razumevanju teze je zelo dragocen, saj s pozorno analizo ideoloških in retoričnih mehanizmov pokaže, *kako* je politika »uzurpirala« literarne strategije za konstituiranje nacije ter hkrati prikri-la, potlačila dvoje: razredno dimenzijo lastnega projekta, pa tudi njego-

vo münchhausenovsko, avtopoetično razsežnost (v smislu proizvajanja osnovnih pogojev lastne možnosti). Vseeno pa je Močnikovo kritiko Rupla kljub temu bolj kot kritiko treba razumeti kot korekcijo, saj njuni pogledi niso toliko vsaksebi, kot se zdi na prvi pogled.⁹ Ogrodje *teze* je pravzaprav težko spodbijati: slovenska literatura je nedvomno nastajala pod močnim pritiskom nacionalne ideje in v razmerah, ko prave in diferencirane nacionalne politike še ni bilo. Čeprav je literatura proizvajala kohezivne učinke že s tematiko, je literaturo kot najizrazitejšo kulturno formacijo izrabila nastajajoča (nacionalna) politika kot argument za lastno afirmacijo – kot argument zastopnikov naroda, ki ga je formirala in legitimirala literatura.¹⁰ Da je ta naveza imela določene posledice za besedilno produkcijo, je nemogoče zanikati: od Prešerna prek nenavadnega Trdine, pa vse do Cankarjevih načeloma avtonomističnih zamisli je emancipacija naroda ostajala pomembna motivacija literature. Legitimno vprašanje je tu morebiti kvečjemu, v kakšni meri je literatura zares *porajala* politiko, v kakšni pa je nastajajoča politika instrumentalizirala literaturo in njene »slavne možove«? Ali drugače: koliko so literarni »slavni možovi« dejansko »sloveli«, preden jih je za slavne proglasil nacionalistični diskurz?

Ob bok pronicljivim Močnikovim opažanjem je mogoče navreči nekaj ugotovitev, ki utegnejo dopolniti in revidirati podobo »slovenskega kulturnega sindroma«.¹¹ Silovita samozavest literature, da lahko tako rekoč »spreminja svet«, da lahko utemlji narodno gibanje, ki je kulminiralo v globoko ukoreninjenem prepričanju (tako globoko ukoreninjenem, da vanj zares ne posumi niti Pirjevec!), da nas brez poezije »sploh ne bi bilo« ali pa bi bili »slabše utemeljeni«, sloni v resnici na trhljih temeljih ali je vsaj močno pretirana. Če upoštevamo širši kulturni, politični in gospodarski kontekst (v Prešernovem času sploh, pa tudi pozneje), postane jasno, da sama poezija nikakor ni imela moči, da bi nacionalne in politične težnje v zadostni meri distribuirala v svojo kulturno okolico in jih uveljavila. Razlog za to je seveda po eni strani gotovo institucionalna »zavrtost« nacionalnega razvoja, po drugi pa tudi nerazvitost medijskega in umetnostnega sistema, npr. časopisov, založb, knjigotrštva. V tej situaciji torej literatura, kjer se nacionalna ideja resda artikulira in tematizira, s svojimi zamislimi ne more narediti preboja.¹²

Dejanski preboj je možen šele tedaj, ko si literaturo s pomočjo prefinjenih ideoloških operacij prisvoji vse močnejši družbeni sloj, tj. nastajajoče slovensko nacionalistično meščanstvo v drugi polovici 19. stoletja. Za ta čas je odločilen silovit vzpon medijskega sistema, ki ga je med drugim omogočil padec strogega predmarčnega cenzurnega reda (Dovič, *Literatura in mediji* 545, 55). Obenem se naglo krepi samozavestna slovenska politična formacija; izoblikuje se vse bolj diferencirana gospodarska in politična elita z močno potrebo po legitimaciji. Ravno ta sloj prevzame nacionalno

emancipacijo na lastna ramena, pri čemer se opre na poezijo – obstoj kakovostne poezije v nacionalnem jeziku privzame kot ustrezno kulturno »izkaznico«, hkrati pa ta poezija tudi sama artikulira temeljno zamisel nacionalne emancipacije. Tako nastane svojevrsten »kulturni sindrom«: vzpon naroda ni mogoč zgolj kot vzpon poezije, ampak predvsem kot vzpon poezije, kot si jo je za svoje potrebe prisvojil in tudi prikrojil vladajoči nacionalistični sloj, ki je prek medijev obvladoval tudi nastajajoči slovenski javni diskurz (ta diskurz je od Bleiweisovih *Novic* dalje svojo legitimnost dobival od nacionalni kulturi zasnovanega medijskega prostora). Teza o slovenskem kulturnem sindromu, kolikor se zdi mikavna in samoumevna, je torej neka-kšna dvoživka: hkrati drži in tudi ne drži (Dovič, *Slovenski pisatelj*).

Naslednje vprašanje pa je seveda, ali je tovrstni »kulturni sindrom« res mogoče imenovati »slovenski« in v kakšni meri bi ga bilo mogoče zaslediti v literaturah, ki so se znašle v podobnih okoliščinah. Poudarjanje specifične slovenskosti »sindroma« pri Pirjevcu in še očitneje pri Ruplu zbuja – ob hkratni odsotnosti dokazov za to – določeno mero skepticizma. Da »kulturni sindrom« ni nekaj, kar bi bilo ravno izključno slovensko, se namreč prav zlahka poučimo iz novejšega komparativnega pregleda literarnih kultur Vzhodne in Srednje Evrope (East-Central Europe).¹³ Na splošno se je namreč mogoče strinjati z Neubauerjem in Cornis-Popeom glede tega, da v celotnem območju obstajajo naravnost »presenetljive podobnosti, pravzaprav strukturni soodnosi, med pojavom nacionalizmov 19. stoletja in rojstvom nacionalnih literatur in literarnih ved« (*History* 7, prevod MD). Kot nas je poučil že Ernest Gellner, so nacionalizmi v 19. stoletju izumljali narode celo tam, kjer niso obstajali. Ta proces je bil na splošno intenzivnejši v skupnostih, ki niso imele »robustne samopodobe«, ki bi temeljila na tradiciji politične ali ekonomske dominacije (kot na primer v Franciji ali Angliji), in so zato močno želele »poglobiti lastno nacionalno identiteto« (8). »Invencija nacionalnosti« se je povsod dogajala večinoma *tekstualno*, pri čemer je eno najpomembnejših vlog prevzela literatura. Poleg pisanja slovarjev, slovnice in nacionalnih literarnih zgodovin, oživljanja ustne kulture ter srednjeveške in baročne slovstvene tradicije v lokalnih narečjih, je bila v jedru vseh nacionalnih projektov v regiji tudi *proizvodnja* nacionalne literature, znotraj te pa je prav posebno mesto pripadlo pisanju zgodovinske fikcije.¹⁴

Reprezentacije nacionalne zgodovine v zgodnji slovenski literaturi

Ne glede na korekcije in vsaj delno relativiziranje teze o slovenskem kulturnem sindromu, ki je tu predlagana, nam ravno ta točka ponuja opazovališče, s katerega lahko legitimiramo specifično branje zgodovinskih

fragmentov v delih iz pionirskih časov slovenske literature. Preden se lotimo tega branja, si oglejmo shemo, ob kateri bomo lažje razmišljali o različnih oblikah spojev nacionalne politike in literature. Ti se lahko dogajajo v samih literarnih besedilih (od opisa ali promocije političnih idej do fascinantnih samoreferenčnih tematiziranj lastne politične pomembnosti) ali pa *zunaj* njih (uporaba literature, posameznih del, motivov ali avtorjev v nacionalno politične namene).

Znotraj literarnih besedil bi lahko v grobem ločili dva vzorca:

– tematizacija *nacionalističnih elementov* (tem, idej, motivov) v razponu od dnevnih aktualističnih polemik, satir ipd. do »kovanja nadomestnih mitologij« in zgodovinskih konstrukcij, s katerimi se legitimira slovenska kulturna in nacionalna specifika;

– (samoreferenčna) tematizacija *literature kot samoutemeljitve naroda*, kot elementa, ki proizvaja kohezijo; miselni obrazec se nakazuje že pri Vodniku in dobi svojo značilno podobo s Prešernom, odtlej pa (vsaj do avantgarde) ostaja v horizontu samorazumevanja slovenske literature.

Hkrati se to, o čemer govorijo teoretiki »kulturnega sindroma«, odraža tudi *zunaj* literature, natančneje, v politični uporabi literature, in sicer predvsem kot:

– argumentacijski sklop, ki poudarja, da je *razvita in estetsko uspešna literatura ustrežna legitimacija naroda*, »vstopnica« med razvite jezike, literature in kulture; zamisel se običajno pojavlja v programskih tekstih, korespondencah, kritikah in razpravah avtorjev in (literarnih) zgodovinarjev – estetski dosežek je eksploatiran po formuli: razvit nacionalni jezik z umetniško uspešno literaturo = kultura = narod = politična samostojnost;

– *uporaba literarnih mitov kot argumentov v političnem boju*; pri tem so mišljene denimo reference na (zgodovinske) literarne tematizacije slavne preteklosti, nekdanje suverenosti kot argument v podporo sodobnim političnim zamislim, kot so enotnost južnih Slovanov, trializem v monarhiji ali prizadevanja za uveljavitev slovenščine kot uradnega jezika v administraciji in šolstvu.

Vse to je mogoče in potrebno preveriti ob literarnih besedilih iz prvega obdobja slovenske literature. Kot vemo, je pred obdobjem razsvetljenstva težko govoriti o slovenskih besedilih kot literarnih. Toda etnična ideja, pogosto s še ne docela jasno diferenciacijo med kranjskim (deželnim), slovenskim in (južno)slovanskim, se je že pojavljala v drugih besedilnih žanrih, na primer v spremnih besedilih k slovenskim protestantskim knjigam v 16. stoletju. V uvodu v Bohoričevo slovnico *Arcticae horulae succisivae* iz leta 1584 je prvič ohranjen zapis zamisli o veliki in slavni preteklosti slovenskih ljudstev. Kolikor je v tem besedilu zgodovina prisotna, je pogosto deformirana v skladu s temeljno intenco pisanja: to je, dati jezikovni sku-

pnosti, ki je sicer še toliko nebogljena, da ne prenese slovnice v domačem jeziku – (Bohoričevo delo je namreč latinsko) samozavest, da pripada pomembni skupini slovanskih (to je, *ne germanski*) kultur. Podobna misel je značilna tudi za uvod v Pohlinovo *Kraynsko grammatiko*, ki je izšla leta 1768, torej skoraj dve stoletji pozneje (četudi je bila njena tendenca pravzaprav protigermanska, jo je avtor spisal v nemščini). V kratkem besedilu se kar vrstijo etimološke in zgodovinske neslanosti, med katerimi je izpostavljena implicitna povezava med sodobno slovensko populacijo in prebivalci antične Ilirije.

Kmalu po Pohlinovi slovnici se je pojavil kredibilnejši pogled na kranjsko (slovensko) zgodovino izpod peresa nadarjenega Antona Tomaža Linharta, sicer člana Zoisovega omizja. Tudi v njegovem delu *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Österreichs* (ostalo je nedokončano, zvezka sta izšla v letih 1788 in 1791), je poudarjena zamisel o velikem slovanskem narodu in o pomembnosti Slovanov. Kot se je izkazalo v zadnjem času, cilji Zoisa, Linharta in njunih kolegov še zdaleč niso bili le kulturni in umetniški (tudi umetniškost je treba v tem času opazovati v kontekstu celovitega prerodnega projekta, ki razume pisanje umetniških besedil v smislu »delegacije«). Bili so tudi politični: predvsem v smislu prizadevanja za večje priznanje, pa tudi kulturno in politično težo južnoslovanskih narodov znotraj monarhije.¹⁵ Slovenska preteklost je očitno postala pomembna tema slovenskega razsvetljenstva proti koncu 18. stoletja. To vprašanje je bilo v literarnih besedilih obravnavano bolj eksplicitno kot v drugih diskurzih. Najverjetneje tu ni šlo le za posledico rigidne institucije predhodne cenzure, ki je bila v monarhiji veljavna vse do revolucionarnega leta 1848. Dodaten razlog je bil bržkone tudi, da so mogla nacionalna vprašanja v literaturo vstopati na načine, ki niso bili več dopustni v okviru zgodovinopisja, ki se je želelo razviti v skladu z znanstveno paradigmo. Diferenciacija obeh družbenih podsistemov, znanosti in literature, je čedalje bolj onemogočala nenavadne konstrukcije, kakršne smo lahko opazovali v Pohlinovem besedilu le nekaj desetletij poprej.

Prvo ime, ki ga upravičeno omenjamo v zvezi z začetki slovenske literature, je Janez Damascen Dev, menih iz ljubljanskega diskalceatskega samostana, urednik in najplodovitejši pesnik prvega slovenskega pesniškega almanaha *Pisanice*, ki je izhajal v letih 1779, 1780 in 1781. Tema nacionalne zgodovine vsaj na prvi pogled ne vstopa v njegove pesmi; pač pa te s *politične* plati kažejo predvsem popolno zvestobo Habsburžanom. Cesar se pojavi kot lik v pesmi *Lubezn Jožefa II rimskega cesarja pruti svojemu bližnjemu*, ki začinja zvezek *Pisanic* iz leta 1779. V tem pamfletu proti moškim, ki se izogibajo služenju vojske, cesar osebno preveže vojakovo rano.¹⁶ A po drugi strani se pri Devu vendarle pojavlja tudi zagovor slovenske (natančneje: kranjske)

kulturne avtonomije: v nekaterih pesmih tematizira probleme domačega jezika, kliče po kranjskem slovarju in vabi muze, naj dvignejo domačo literarno in umetniško produkcijo na višjo raven. Takšna samoreferenčnost, ki nikakor ni nenavadna za zgodnje slovenske poetične proizvode, je vsekakor odigrala pomembno vlogo v procesu formiranja literarnega kanona, kot je poudaril že Marko Juvan (*Literary self-referentiality*, 119–23).

Če je torej za Deva že značilna posebna nacionalna ali vsaj deželna zavest, ki nastopa vzporedno z lojalnostjo monarhu, je – izvzemši lamentacije o borni domači kulturni tradiciji – zamisel o nacionalni zgodovini v njegovem delu večinoma odsotna. Drugače pa je z nekaterimi pesmimi Devovega mlajšega pesniškega kolega Valentina Vodnika, ki je bil za razliko od prvega aktiven član Zoisove združbe. Posebej zanimivi sta njegovi dobro znani “ilirski” odi. Njuna temeljna zamisel je glorifikacija nekdanje zgodovinske ozemeljske enovitosti rimske province Ilirije, ki je izrabljena kot legitimacija zamisli o teritorialni enovitosti južnoslovanskih narodov (seveda še v okviru večje državne tvorbe). V obeh odah Vodnik retorično sicer *legitimira* vsakokratno politično oblast (enkrat Francoze, drugič Habsburžane), a ne kar tako, temveč z razlogom: vidi jo kot zagovornika lastne *ilirske* zamisli. Odo *Ilirija oživiljena* je Vodnik napisal leta 1811, v času, ko so osrednje slovenske dežele za nekaj let prešle pod francosko nadvlado in je upravnna enota z imenom Ilirske province dejansko zaživela. Vodnik v pesmi obuja slavno prihodnost Ilirije in izenačuje njene prebivalce s populacijo tedanjih slovenskih dežel, ki jim prerokuje veliko prihodnost. Seveda so bili Iliri po Vodniku superiorna civilizacija:

Že močen na morju
Ilirjan je bil,
K' se ladie tesat
je Rimic učil (111)

Na koncu ode je Korint, ki stoji na “Grecije čelu”, primerjan z Ilirijo, položeno v samo osrčje Evrope:

Korintu so rekli
helensko oko,
Ilirija prstan
Evrópinu bo (111)

Na specifičen način se je kmalu za Vodnikom zgodovinskih tem lotil Jakob Zupan, eden vidnejših avtorjev prvih treh *Krajnskih čbelic*.¹⁸ Zanimiva sta predvsem dva para verzificiranih »desetek«: *Krajnski Plutarčik* in *Krajnski Nestorčik*.¹⁹ V »Plutarčiku« Zupan najprej upesni deseterico plemiških velja-

kov: od Trubarjevega podpornika Hansa Ungnada, Žige Herbertsteina in Andreja Turjaškega do Jurija Vege in Žige Zoisa. »Baronske« verzifikacije so zelo kratke, po dolžini nekoliko izstopata tista o Valvasorju (6 štirivrstičnic) in Zoisu (7 štirivrstičnic). *Plutarčik* se bere kot ne pretirano ambiciozen poskus verzne biografije slavnih *Kranjcev*; Kranjec je Valvasor: »Čast Krajna on trobi / po svetu naokrog« (*KČ* 1, 72); enako Zois: »Mat Krajna imela / Snu ljubšiga ni« (*KČ* 1, 76).²⁰ Vsekakor tu lahko opazujemo nedokončano diferenciacijo med »deželnim« in »narodnim«: le v prvi pesmi o Ungnadu se Zupanu namesto Kranjca zapiše »Slovenec« – in sicer kot sprejemnik protestantske literature: »Trubara podpiral / Ungnade bogat / Slovenic prebiral, / Kar dala tiskat«. Krajnci so tudi škofje iz druge »Plutarčikove« desetke; a v štirivrstičnici o Hrenu se ob tem pojavi še izraz »slovenstvo«:

Iblana rodila;
Tibinstvo krotil:
Mat' Krajna ljubila:
Slovenstvo častil (*KČ* 1 70).

Še zanimivejši je *Kranjski Nestorčik*. Zupan se v verzificiranem »Predgovorčiku« sklicuje na srednjeveškega kijevskega meniha Nestorja (kot slovanskega kronista) in »operozu« Janeza Gregorja Dolničarja (kot ljubljanskega kronista), zatem pa v lapidarni maniri upesni izbrane zgodovinske dogodke na Kranjskem in drugje. Prva desetka se začne z zgodbo o junaškem upiranju (ilirskega) Metuluma vojski cesarja Avgusta (*August od Metljanov ranjen 32 let pred Kristusam*), nam v četrti pesmici postreže z domnevno slovanskim rodod rimskega cesarja Konstantina I., sklene pa se s posrečeno štirivrstičnico *Samo, slovenski vajvod, umrel 662*:

Bil Samo slovinski
Je vajvod močan,
Strah Franski, Turinski,
Široko slavan (*KČ* 2, 62).

Druga »Nestorčikova« desetka zajame čas od leta 868, ko sta Ciril in Metod učila »Slovence« in »nam biblijo dala«; začuda sta torej »slovenšino znala«, a »ne vémo od kod« (*KČ* 3, 55); sledijo srednjeveški boji z Ogrji in Turki, sklene pa jo zapis o bojih za dediščino celjskih knezov sredi 15. stoletja.

Zupanovi posegi v zgodovino so vsekakor zanimivi, in nekoliko na silo jih lahko beremo (tudi) kot adaptacijo ilirske zamisli (junaški boj »Metljanov«) in (slovanskega) Samovega kraljestva. Bržkone pa jih je ustrezneje razumeti v kontekstu oblikovanja in krepitve deželne, »kranjske«

identitete.²¹ Drugače je mogoče brati danes edinega kanoniziranega pesnika *Krajnske čbelice*, Franceta Prešerna. Ta je sicer že v drugem letniku almanaha leta 1831 (torej sočasno s prvim nizom Zupanovih »nestorij«) objavil sonet, v katerem se je – ne brez ironije – distanciral od opevanja epske preteklosti, tj. »očetov naših imenitnih del«.²² Ilirski Metulum in turške boje lirski subjekt tu prepušča pesmi »Homêrov naših«, sam pa se zaveže lirski, ljubezenski Muzi, češ da so njegove strune »preslabe peti boje vam sloveče« (Prešeren 131). A kot kažejo nekatera poznejša Prešernova dela, v tem položaju ni čisto dosledno vztrajal; natančneje rečeno, zgodovinski drobci so vendarle vstopali v njegove pesmi, vendar so pri tem razmerja med poezijo, zgodovino in nacionalnim postala kompleksnejša.

Prešeren je načrtno in sistematično razširil literarni repertoar z uvajanjem novih, kompleksnih pesniških oblik. Mnoga njegova dela so visoko samoreferenčna: nenavadno konsistentno tematizirajo narodno-prerodno in kohezivno vlogo poezije.²³ Poleg tega pa je pri njem mogoče najti tudi zgodovinske reprezentacije, zlasti v epskem Uvodu pesnitve *Krst pri Savici*, ki je bila knjižno objavljena leta 1836. V *Krstu* Prešeren obuja zgodnjefederalno državo Karantanijo in nekdanje herojske in poganske čase slovenske nacionalne suverenosti. V resnici je Prešernov »karantanski« model v primerjavi z Vodnikovo Ilirijo zgodovinsko neprimerno verodostojnejši; a tudi pri njem je zgodovinsko ozadje pokristjanjevanja Karantancev uporabljeno za večjo operacijo ustvarjanja mita. Njegove konstitutivne poteze so:

- nekdanja slava slovanskih (slovenskih) ljudstev;
- evokacija zgodnjedemokratskih principov v Karantaniji;²⁴
- tuji vladarji so ob pokristjanjevanju prevzeli oblast in Slovencem odvzeli svobodo.

Vse te elemente je mogoče opaziti v sledečih odlomkih iz *Krsta*:

Narvèč sveta otrokam sliši Slave,
tje bomo najdlji pot, kjer nje sinovi
si prosti voljo vero in postave [...]

Na tleh leže slovenstva stebri stari,
v domačih šegah vtrjene postave;
v deželi parski Tesel gospodari,
ječé pod težkim jarmam sini Slave,
le tujcam sreče svit se v Kranji žari,
ošabno nós'jo tí pokonci gláve (177–79).

France Prešeren, *Krst pri Savici* (ZD 179)

Prvi verz iz Uvoda v *Krst* predstavlja vrhunec dramatičnega govora Črtomira, vodje poganske vojske, ujete v oblegani utrdbi; gre za edini verz v pesnitvi, ki ga je s poševnim tiskom poudaril avtor. Hkrati opozarja

na razprostranjenost slovanskih ljudstev in na njihovo slavno preteklost. Sledeča verza v tercini priključeta demokratičen družbeni red nekdanjih Slovencev (Karantancev). V stanci iz začetka osrednjega besedila *Krsta* pa so opisane nevzdržne posledice pokristjanjevanja, ki je hkrati na oblast privedlo arogantne tujce.

Podobna zamisel se pojavi še v eni izmed Prešernovih nespornih mojstrovin, *Sonetnem vencu*. Kratek sprehod skozi »nacionalno zgodovino« je postavljen v samo osrčje kompleksne pesnitve, v 7. in 8. sonet. Zamisel je preprosta: odkar je ugasnila slava vladavine kralja Sama, je Slovence nemila zgodovinska usoda le tepla: ves čas so bili podložni tujcem, izgorevali so v medsebojnih spopadih; zaznamovali so jo v krvi zadušeni kmečki upori in roparski turški vpadi. Spodnji verzi torej niso nobeno presenečenje:

Minuli sreče so in slave časi,
ker vredne dela niso jih budile,
omóknili so pesem sladki glási (144).

Predvsem v *Krstu* Prešeren večje preoblikuje zgodovinsko nezadostno dokumentirano zgodbo o nekdanji suverenosti Slovencev, ki naj bi živeli v neodvisnosti in slavi. Njegov glavni zgodovinski vir o pokristjanjevanju Karantancev je delo Janeza Vajkarda Valvasorja *Die Ehre des Hertzogthums Crain (Slava vojvodine Kranjske)* iz leta 1689; vir, za katerega danes velja, da v tem pogledu ni pretirano zanesljiv. Skope podatke je seveda Prešeren dopolnil z živahno poetično imaginacijo in jih prenetel z duhovnim obzorjem lastnega časa; vse to so postopki, ki so povsem običajen del ustvarjalnega procesa v literaturi. Vendar je njihov rezultat v določenem zgodovinskem trenutku prestopil meje literarnega: postal je uporaben ideološki okvir, temelj za načrt, kako naj se slovenska kulturna skupnost ubrani pred tujimi »napadalci«. Nacionalistom zdaj ni bilo treba skovati »slovenstva« kot nečesa docela novega: vse, kar je potrebno, je rekonstruirati nekaj, kar je nekoč že bilo, a je po krivici vzeto: slavo in čast preteklosti. Prešeren je to dosegel s prepričljivo fikcijsko prezentacijo herojske bitke, ki je markirala zaključek slavnega obdobja. Spet je fikcionalizacija, polna resnih zgodovinskih napak, prestopila meje literarnega – tu vpeljan pogled na slovensko zgodovino je imel realno manipulativno moč, ki nikakor ni bila zgolj fiktivna. Ni nikakršno presenečenje, da je priljubljena napitnica *Zdravljica*, ki med drugim evocira tudi »oblast in čast« preteklosti, v katerih zlahka prepoznavamo obrise karantanskega mita, postala državna himna v samostojni Sloveniji.²⁵

Povsem očitno je, da lahko v zgodnji slovenski poeziji nekje do leta 1848 sledimo predvsem dvema mitologizacijama, ki sta bili značilni za literarno invencijo nacionalne zgodovine (kakršne so, kot smo že ugotovili,

vzporedno potekale v različnih deželah širšega območja – bodisi struktur-
no podobno ali pa tudi na podlagi dejanskih kulturnih stikov): to sta *ilirska*
in *karantanska*.²⁶ Obe sta ključni tudi za razumevanje pesnitve *Slovenja carju*
Ferdinandu, ki jo je leta 1844 ob prihodu habsburškega cesarja v Ljubljano
v Bleiweisovih *Novicah* objavil Jovan Vesel Koseski. Ne glede na poznejše
mladoslovenske diskvalifikacije poezije Koseskega je pesem brez dvoma
vredna pozornosti, že zato, ker je bil vpliv Koseskega in njegovih pesmi
na narodnjake 19. stoletja naravnost izjemen.²⁷ V svoji tridelni alegorični
odi, v kateri je prvič javno promoviran termin Slovenija (v izvorniku zapi-
sana brez i, torej kot *Slovenja*) – današnjemu bralcu je komaj razumljiva, v
svojem opevanju »duševno preprostega Habsburžana« (Grdina, *Jovan Vesel*
Koseski 271) Ferdinanda I. pa deluje celo nekoliko groteskno – Koseski
naniza vrsto podob iz slovenske nacionalne zgodovine.²⁸

V prvem delu po bombastičnem nagovoru carja, »trojno ovenča-
nega« vnuka vladarjev »iz hiše Rudolfa«, alegorizirana Slovenija, ki odo
Ferdinandu poje v prvi osebi, sprašuje, ali je tudi zanjo odprta knjiga zgo-
dovine:

Željno prašaje, ali smem se šteti med Avstrije stebre,
Ali na zboru deržav moja beseda veljá,
Sini slovenski al so v številu zemlje junakov,
Tudi za mene razpet al je istorie list? (7)

Ohrabrujoče ji odgovori kar Klio, grška muza zgodovinopisja, ki
Sloveniji pojasni, da njena preteklost ni kar tako: bila je varuh Evrope,
nekakšen ščit od Baltika do Jadrana, še pred Rimom in Bizancem; nje-
no jeklo je služilo v trojanski vojni, njene puščice je poznal Aleksander
Veliki; Justinijan z Belizarjem in Dioklecijan pa so kar njeni »sestranci«.
Po nagovoru Klio se Sloveniji razodene prvi niz »njenih« junakov: to so
antični *ilirski* kralji in vitezi: Agron in Tevta, Pinez, Brem, Bolk, Skerdilaj,
Pleurat, Baton; pa celo 18 rimskih cesarjev, ki so bili domnevno slovanske-
ga rodu. Paradi ilirskih junakov sledi prva prisega habsburškemu monarhu:
Slovenija mu, kajpada, obljubi neomajno privrženost in zvestobo. V dru-
gem delu ode Slovenija popiše mračne dobe barbarskih vpadov, ki Evropo
spreminjajo v klavnico, pri čemer Koseskemu očitno ni čisto jasno, kdo je
Slovan (Ilir?) in kdo »barbar«. In vendar se v tem času iz »vekov temot«
prikaže *šesterka* slovanskih junakov: Samo, Borut, Ketumar (Kajtimar oz.
Hotimir), Privina (Pribina), Bojnomir (Vojnomir) in Kocel (Kocelj); veči-
noma gre za *karantanske* oz. spodnjejanonske kneze iz 7., 8. in 9. stoletja.
Tudi drugi paradi sledi skoraj dobesedno ponovljena prisega monarhu. V
tretjem delu ode opeva Slovenija – kot kontrast prejšnji dobi »mertvaške
groze« – svoj razcvet pod Habsburžani; Rudolf I. se ji prikaže kot »zveli-

čar« in »lekar«. V časih bojev s Turki so Slovenci opisani kot »mejaki kri-voverstvu«, slovenske prsi »jez viharnimu toku divjakov«, slovenski meči »pogin tlačivniku vere in pravde« (Koseski 10). Slovenci predstavljajo torej – če uporabimo neko aktualnejšo sintagmo – »živi ščit« urejene Evrope. A ne le vojaške zmage, tudi um in znanost odlikujeta Slovence, ki so jim, kajpak, ravno Habsburžani (predvsem Marija Terezija, Jožef II. in Franc II.) »znanstva odperli zaklad«: junaki znanstva so Vega, Valvasor, Voglar (zdravnik Petra Velikega), Zois in »stotine drugih«. Sledi tretja ponovitev prisege, ki se šele tokrat zdi tudi ustrezno *utemeljena*, ne pa *slépa* kot poprej – iz same ode namreč vse do tretjega dela ni jasno, kje bi lahko tičal razlog za tako popolno pokorščino. Zasluge za razcvet Slovenije ima monarhija, in zato:

Blago, življenje in kri, visoki Vladar! Ti posvetim,
Bistri v sodbi razum, v boju nevžugani dlan,
Tvojimu rodu na čast, na zgubo protivnikom Tvojim,
Snuje v oserčju mi duh, cuka na bedru mi meč,
Hrast se omaje in hrib, – zvestoba Slovincu ne ganel! (11)

Zgodovinskega materiala je torej več kot v izobilju; pravzaprav bi lahko pesem brali skoraj kot program, matrico za poznejše izdelovanje ustrezne zgodovinsko-patriotične literature. Z vidika zgodovinopisja so nekatere konstrukcije Koseskega naravnost bizarne, toda v političnem smislu so pravzaprav udarne, radikalne. Kajti čeravno oda slavi Habsburžane in jim prisega neomajno zvestobo, torej se vsaj navidez uvršča v tok dinastične slavlilne poezije, izraža tudi zelo moderno nacionalno idejo. Alegorizirana Slovenija se postavlja ob bok češkemu levu in s tem »pretendira na nivo podobne zaokroženosti« (Grdina, *Jovan Vesel Koseski* 275). Zato pesmi ni moč uvrstiti v rubriko avstrijskega legitimizma, saj Vesel v resnici »slavi« zamisel Zedinjene Slovenije, ki je stari režim monarhije ni sprejemal. Hkrati je za razliko od začetka stoletja pri Koseskem že jasno rešeno tudi vprašanje razmejitve slovenskega: gre za skupni kranjsko-koroški prostor, ki je ločen od hrvaškega. Pred vrati je leto 1848, vse je pripravljeno: nacionalistični *šov* se zdaj lahko začne.

* * *

Iz vsega, kar smo povedali, je mogoče podati nekaj zaključkov glede zgodnjih literarnih reprezentacij slovenske nacionalne zgodovine. Invencija zgodovine v literarnih besedilih je potekala vzporedno s postopnim prehodom od pokrajinske oziroma deželne identitete (kranjske) k modernejši, nacionalni (slovenski).²⁹ Literarna fikcija je imela posebno moč v artikulirani

ranju preteklosti in je tudi v okviru že uveljavljenih konvencij (predvsem estetske konvencije) presešla ali obšla *resničnostni kod* (resnično/neresnično), zavezujoč v drugih diskurzih, na primer zgodovinopisnem.³⁰ Povsem očitno se je pokazalo tudi, da predstavlja literatura na Slovenskem že od svojih začetkov privilegirano mesto artikulacije narodnih idej³¹ – pri čemer seveda proizvaja tudi fantazme, polverjetne zgodovinske konstrukcije in »nadomestne mitologije«. V obravnavanem obdobju sta pri reprezentiranju – ali bolje rečeno, *invenciji* – nacionalne zgodovine prevladovala predvsem dva mita: *ilirski* in *karantanski*, pri čemer bi lahko zadnjemu z zgodovinske plasti pripisali za odtenek večjo verodostojnost. Vsekakor sta obe veliki zgodbi učinkovali narodno-kohezivno, toda razmislek o njunem učinkovanju je treba podvreči omejitvam, ki smo jih v zvezi s tezo o »slovenskem kulturnem sindromu« izpostavili v prvem delu razprave. Predvsem je pomembno ozavestiti, da razširjanje nacionalne ideje ni bilo mogoče skozi poezijo samo, oziroma povedano natančneje: s sredstvi, ki so bila na voljo v (pomanjkljivo razvitem) literarnem sistemu; temveč se je ta možnost odprla šele v zgodovinski prisvojitvi literature, njeni instrumentalizaciji s strani določenega političnega razreda. Še pomembnejša pa je morebiti ugotovitev, da tega procesa ne bi smeli razglašati za nekaj »sindromatičnega«, nekaj »specifično slovenskega«. Kolikor so namreč vzponi nacionalnih in etničnih identitet v regiji netili medsebojna trenja in konflikte, pa tudi *izbrise* drugačnih identitet, in v tem prispevali k *raznolikosti* (četudi z negativnimi stranskimi učinki), so si bili v strukturnem smislu presenetljivo *podobni*.

OPOMBE

¹ Pravi kontekst za preučevanje tega kompleksnega pojava je širši, vključuje zgodovinske razmere, kulturne relacije, politične boje, razvoj literarnega in znanstvenega sistema in še marsikaj.

² Opozoriti je treba, da v slovenski književnosti zgodnje reprezentacije nacionalne zgodovine niso sovpadle s takojšnjim razvojem posebnih historičnih literarnih žanrov; pa vendar je njihov poznejši vpliv nanje povsem očiten.

³ Okolje, v katerem se pojavi Stritarjev spis, ni nič manj simptomatično: gre za prvi poskus izdajanja kanonizirane zbirke, ki naj bi prinesla »cvetober« s slovenskih literarnih poljan. Ali je treba namigniti, da je bil tedaj komaj 17 let pokojni Prešeren prvi avtor (in po bankrotu založnika dejansko tudi edini) v tej elitni zbirki?

⁴ Knjiga nosi značilen podnaslov: »Sociološka študija o slovenskem leposlovju kot glasniku in pobudniku nacionalne osvoboditve v drugi polovici devetnajstega stoletja.«

⁵ Rupel želi odgovoriti na sociološko vprašanje, koliko gre za sluzo, da »smo Slovenci iz razkosanega, podrejenega ljudstva postali avtonomen in svoboden narod«, pripisati slovenskim pesnikom in pisateljem; izmeriti hoče ne le, kako se socialni tokovi odražajo v sočasni literaturi, kar je klasično literarnosociološko vprašanje, temveč tudi, »koliko so socialna gibanja izraz in odsev literarnih gibanj« (*Svobodne besede* 10).

⁶ Tezo o posebnem pomenu umetnosti za Slovence Pirjevce izvaja iz političnih trenj, ki so jih konec šestdesetih let izzvale težnje po modernizaciji poezije (avantgarda) in posledični poskusi njene politične »regulacije«. S te plati je »vsenaroden« interes za poezijo mogoče razumeti tudi kot »izjemen interes« za poezijo s strani nosilcev oblasti in politične moči; oziroma kot še en incident med partijo, ki je prek svojih ideologov želela obvladati kulturni prostor, in literaturo, ki je hotela delovati in se razvijati avtonomno.

⁷ Takšna opredelitev pove malo, ker je negativna, govori o tem, kaj Slovenci niso bili, podobno kot »narod brez vodilnega sloja«, »narod zamudnik«, »nezgodovinski narod« ipd. Odtod Pirjevce izpelje zanimivo misel, da je opredeljevanje *per negationem* tudi samo del temeljne strukture slovenskega bivanja.

⁸ Poezija lahko šele sedaj zaživi v svoji (heideggerjansko razumljeni) biti: kolikor deluje, deluje neposredno, se torej vrača sama k sebi, ni več ne akcija ne racionalno spoznanje, temveč igra, ki stvari imenuje in se jih dotika na poseben način, ki jih pusti »nedotaknjene«, kaže, da vse, kar je, najprej in predvsem *je*.

⁹ »Ker literatura kot 'ideološka forma' jezikovnega meščanskega 'občestva' nima svojega 'lastnega' ideološkega aparata, postane sama svoj ideološki aparat – in nacionalistični politiki pišejo pesmi, prirejajo besede, odkrivajo spomenike besednim umetnikom itn.« (*Razprave* 58). Paradigmatični ideološki aparat v marksistični optiki je seveda *šola*; z njeno pomočjo naj bi meščanstvo izvrševalo svoje »razredne cilje«. Ker te (in tudi drugih) slovenski narodnjaški politiki ne obvladujejo, postane v tem smislu slovenska literatura »ideologija *pred* svojo materialno podlago, torej filius ante patrem« (58).

¹⁰ Ta svojevrstna avtopoetičnost bi gotovo terjala še dodatnega razmisleka in ostaja eden od zanimivih »orehov« pri interpretiranju slovenske literarne in kulturne zgodovine.

¹¹ Tu jih žal ne bo mogoče podrobneje argumentirati, mogoče pa se je sklicevati na mojo raziskavo slovenskega literarnega sistema (Dovič, *Slovenski pisatelj*).

¹² Distribucija Vodnikovih del, vključno s časopisom *Ljubljanske novice*, je bila skrajno omejena (ne preseneča torej, da so si razsvetljenci goreče prizadevali premostiti to težavo z žanrom pratike). Podobno velja za Prešernova dela vse tja do prvih objav v Bleiweisovih *Novicah* (Dovič, *Slovenski pisatelj*).

¹³ Rupel, ki je v svojih delih večkrat izpostavil ravno enkratnost, specifičnost slovenske kulturne situacije (sindroma) v 19. stoletju, je medtem postal zunanji minister neodvisne Slovenije. Le ugibamo pa lahko, ali je v vsakodnevnem stiku s predstavniki sosednjih narodov svoja nekdanja stališča revidiral.

¹⁴ Druga stran tega entuziastičnega procesa je seveda potlačitev elementov, ki so ogrožali integriteto in koherenco zgodbe: kolektivna amnezija je za narod pomembna ravno toliko kot skupni (zgodovinski) spomin.

¹⁵ O tem zanesljivo priča kratek odlomek o Ilirski dvorni pisarni v rokopisu Linhartovega *Versucha*, ki ga je cenzura prečrtała.

¹⁶ Skoraj nemogoče je oceniti, v kakšni meri je vtis lojalnosti monarhiji v slovenskih besedilih do leta 1848, in tudi pozneje, avtentičen in koliko je povezan z okoliščino, da je bilo tiske potrebno »spraviti« skozi ljubljansko ali dunajsko cenzuro. Pri Devu lojalistično ozračje vsekakor deluje avtentično.

¹⁷ Gre za »karantansko« idejo, katere popularizacijo Grdina pripisuje prav Linhartu. Ta naj bi bil »zelo uspešen pri prepričevanju elite svojih rojakov, da živi severno in južno od Karavank en etnos in se – vsem dialektalnim razlikam navkljub – govori en jezik« (Grdina, *Vladarji* 21).

¹⁸ Učnega in kontroverznega duhovnika je literarna zgodovina ožigosala z radikalnimi epiteti: »brez daru«, »izumetničen«, »nerazumljiv«, »učenjaški«. Zavrnilo so ga že sodobniki in sodelavci: Prešeren je nanj naslovil uničujoč epigram in zabavljivi sonet *Ne bod' mo šalobarde*. Ne preseneča torej, da je avtor danes malodane pozabljen.

¹⁹ Kratki cikli verzifikacij v Vodnikovem slogu (alpske poskočnice) se v naslovu sklicujejo na grškega zgodovino pisca Plutarha in kronista Nestorja, kijevskega meniha iz 11. oz. 12. stoletja (in ne na istoimenskega grškega mitološkega modreca).

²⁰ Zgledi iz *KČ* so prečrkovani iz bohoričice, sicer pa se navedki ravnaajo po izvirniku.

²¹ Razmerja med slovenskim in slovanskim tu vsekakor še niso dovolj jasno začrtana.

²² Gre za prvi sonet, ki ga je Prešeren objavil v *KČ*, pa tudi v zbirki *Poezije* stoji kot prvi v nizu sonetov – s te plati mu je mogoče pripisati vsaj kanec *programske* narave.

²³ Ta značilnost ustreza drugemu modusu intratekstualnih strategij v naši shemi.

²⁴ Inauguracija karantanskih vladarjev naj bi bila v resnici nenavadno demokratična. V *Six livres de la République* jo je opisal Jean Bodine, njegovo delo pa je vplivalo tudi na Thomasa Jeffersona.

²⁵ Verzi v *Zdravljici*, ki evocirajo preteklost, niso ravno eksplicitni, a dobro se ve, kam besedilo meri: »prost, ko je bil očakov, / naprej naj bo Slovincov dom; /.../ de oblast, / in z njo čast, / ko préd, spet naša boste last!« (Prešeren 28, 29).

²⁶ Šele pozneje so se v slovenski literaturi vidneje uveljavile nekatere druge zgodovinske teme, na primer celjski grofje z Veroniko Deseniško, turški vpadi in podobno. V drugi polovici 19. stoletja so za razliko od časa pred revolucionarnim letom 1848 nastali tudi osamosvojeni zgodovinski literarni žanri.

²⁷ Izvirna poezija Koseskega je sicer večinoma primerno nacionalistična, zgodovine pa se resneje loti le v omenjeni odi. Zabaven ekskurz v »zgodovino« si je Koseski privoščil tudi v znamenitem *Nemškutarju*. »Učil je, ne zabi, Slovenec modrost, / Ko glodal še Nemic je medvedovo kost« (Koseski 106). Zamisel niti ni povsem neutemeljena, saj se je, kot komentira Grdina, pri tem mogoče sklicevati denimo na srednjeveško Teofilaktovo *Klimentovo življenje*, kjer so »'Nemitsol' označeni za 'divjaške ljudi prirojene surovosti'« (Grdina, *Jovan Vesel Koseski* 281).

²⁸ O oblikovnih značilnostih na tem mestu ne bomo obširneje razpravljali, saj so bile že večkrat obravnavane; naše zanimanje pa je predvsem literarnosociološko. Pesem in njen kompleksen »historični aparat« je najdosledneje »dešifriral« Kozma Ahačič v delu *Izvirne slovenske pesmi Jovana Vesela Koseskega*.

²⁹ Pri tem je bilo hitro jasno, da stare administrativne delitve dežel ne ustrezajo ločnici slovansko-germansko; težavnejša pa je bila razmejitev etničnih skupin znotraj (južno)slovanskega območja. Tu so se rešitve prej kot v teoriji pojavile v praksi: že protestanti so – ob sklicevanju na slovanstvo – v knjige prenesli lokalno narečje. Tudi Zois, Kopitar in Vodnik so »ilirizmu« navkljub uspešno zavrnilo možnost enotnega »ilirskega« jezika v Ilirskih provincah. Odločna zavrnitev ilirizma Vrazovega tipa nekaj desetletij pozneje je na tej podlagi razumljivejša.

³⁰ Očitno pa so se reprezentacije preteklosti v literarni preobleki tudi lažje prebile skozi stroge cenzurne postopke.

³¹ Vse do leta 1848 se namreč najradikalnejše politične zamisli pojavljajo skoraj izključno v literaturi. Celo zasebna korespondenca med Zoisom in Kopitarjem v začetku 19. stoletja postane, ko gre za kočljiva politična vprašanja, močno šifrirana (Vidmar, »*Et in politicis*«).

LITERATURA

Ahačič, Kozma. *Izvirne slovenske pesmi Jovana Vesela Koseskega*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2006.

Bohorič, Adam. *Arcticae borulae succisivae. Zimske urice proste*. (Prevedel Jože Toporišič.) Maribor: Obzorja, 1987.

Bourdieu, Pierre. *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. (Prevedla Susan Emanuel.) Stanford: Stanford University Press, 2000.

- Cornis-Pope, Marcel; Neubauer, John (ur.). *History of the literary cultures of East-Central Europe. Junctures and disjunctures in the 19th and 20th centuries*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing, 2004.
- Dovič, Marijan. »Literatura in mediji v Jurčičevem času.« *Slavistična revija* 54.4 (2006): 543–557.
- — —. *Slovenski pisatelji. Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2006.
- — —. *Sistemске in empirične obravnave literature*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2004. (Studia Litteraria).
- Grdina, Igor. »Jovan Vesel Koseski, poet in glasnik slovenske meščanske dobe.« *Obdobje slovenskega narodnega preporoda*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1991. 271–284.
- — —. *Vladarji, lakaji, bohemi*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2001.
- Juvan, Marko. *Literarna veda v rekonstrukciji*. Ljubljana: Literatura, 2006.
- — —. »Literary Self-referentiality and the Formation of the National Literary Canon.« *Neohelicon* 31.1 (2004): 113–123.
- Kos, Janko. »Valentin Vodnik kot nacionalnopolitični pesnik slovenskega razsvetljenstva.« *Slavistična revija* 36.1 (1988): 13–32.
- Koseski, Jovan Vesel: *Razne dela pesniške in igrokažne*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1870.
- Krajnska Zbbeliza I–V*. (Faksimile prve izdaje.) Ljubljana: Mladinska knjiga, 1969.
- Linhart, Anton Tomaž. *Poskus zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1981.
- Močnik, Rastko. *Raziskave za sociologijo književnosti*. Ljubljana: DZS, 1983.
- — —. *Julija Primic v slovenski književni vedi*. Ljubljana: Sophia, 2006.
- Pirjevec, Dušan. *Vprašanje o poeziji. Vprašanje naroda*. Maribor: Obzorja, 1978.
- Pisance od lepeh umetnost*. (Faksimile po tiskanem primerku in rokopisu v NUK v Ljubljani.) Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977.
- Poblin-Zois-Linhart-Vodnik. Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga: 1970.
- Prešeren, France. *Zbrano delo* (I). Ljubljana: DZS, 1996.
- Rupel, Dimitrij. *Svobodne besede. Od Prešerna do Cankarja*. Koper: Lipa, 1976.
- Schmidt, Siegfried J. *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt: Suhrkamp, 1989.
- Stritar, Josip. »Preširnovе poezije.« *Pesmi Franceta Preširna*. Ljubljana: Oton Wagner, 1866.
- Tomc, Gregor. *Mentalna mašina. Možgani kot organski motor na duševni pogon*. Ljubljana: Sophia, 2005.
- Vidmar, Luka. »'Et in politicis propheta': politični komentarji v korespondenci med Žigo Zoisom in Jernejem Kopitarjem.« *Slavistična revija* 54.4 (2006): 753–775.
- Vodnik, Valentin. *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS, 1988.